

MI A SZEREPE A KULTÚRÁNAK A GAZDASÁG FEJLŐDÉSÉBEN?¹

Evidensnek látszó, és oly gyakran elhangzó kérdés jutott az eszembe, amikor a *Budapesti Népművelő*, 1986. 2. számában megjelent *Változások és válságok* címmel vitára bocsátott írásom eszmecserevé szelídült, egymást támogató, kiegészítő, erősítő hozzászólásait olvastam.

Nincs szándékomban a problémát (munkásművelődést, munkahelyi művelődést) több irányból taglaló írásokat kivesézve, lezáró-összegző dolgozattal „letudni a vitát”, vagy pontot tenni az eszmecsere végére. Ugyanis a valódi vita még ezután következik, meglehet, hogy nemcsak a lapok és folyóiratok hasábjain!

A valóság-gyakorlat naponta igazolja, a munkásember értékét az adja meg, hogy mit, mennyit tud, és azt hogyan alkalmazza; a kultúra-művelődés együttese mit jelent és mennyit ér a gazdaság számára. Tarthatatlannak bizonyuló álláspont, amely a kultúrát eleve a gazdaságon kívüli tényezőnek tekintti, olyannak, amit a produktív termelő ágazatnak „kell eltartani”. (A közgazdászok és gazdasági szakemberek-vezetők gyakorta használják-hangoztatják ezt a kifejezést. *Vitányi Iván* szerint még mindig jobban hangzik, mintha azt mondanánk, hogy a kultúra a termelés „kitartottja”. Jóllehet, ebben a helyzetben a kultúra-művelődés talán jobban járna, mivel a „kitartottak” néha többet kapnak az „eltartottaknál”).

Az említett szemlélet a kultúra részesedését (helyét, funkcióit, szerepét a társadalom egészében) az ún. „maradékélv” alapján jelöli ki, kialakítva egy olyan mértékegységet, amely mindenkor megszabja, hogy a kulturális ágazat hány százalékát kaphatja a nemzeti jövedelemnek. Vitatható az a nézet is, amelyik a gazdasági állapotok és a kultúra-művelődés fejlesztése között egyenes összefüggést lát. Vagyis az eredményesebb és hatékonyabb termelés esetén több, nehezebb és gazdaságtalan(abb) termelés miatt pedig kevesebb pénz jár a kultúrának. A nézet ugyanis egyféle „hamis dualizmust” takar.

Az „emberi tőkébe” való beruházást, a gazda-

¹ Mi a szerepe a kultúrának a gazdaság fejlődésében? 1987 *Budapesti Népművelő*, 4:15-16.

sági-termelési összefolyamat szerves részének szükségességét tekinteni. Amennyiben csupán gazdaságilag, közgazdasági szempontból elemezzük a termelést, akkor is mindig fellelhető-kimutatható „egy olyan tényező”, amely a szűken értelmezett munkafolyamatba „kívülről került bele”. A „tényező” pedig nem más, mint a műveltség, tudás, ismeret, szakképzettség.² Ahogy a korábbi évtizedekben az „emberi tőkébe”, akár a szocialista brigádok hármasszavának (szocialista módon dolgozni, élni, művelődni), akár a felnőttoktatásnak-nevelésnek, vagy a közművelődésnek, illetve munkásművelődésnek a jegyében történt beruházások milyen eredménnyel vagy következménnyel jártak, az napjainkban mutatkozik meg.

Az ún. munkaerő átcsoportosítás aligha egyszerű technikai feladat-eljárás. Az életmódváltás, életvitel-módosulás ugyanis számos és bonyolult problémával jár (tapasztalhattuk az eddig lezajlott mobilizációkból). Az átképzés, a tanulás pedig jelentős erőfeszítést igényel a munkástól. A tanulást az „viseli el”, aki a munkanélküliség lelki-pszichikai terhe ellenére is képes helytállni. Vagyis olyan életkultúrával rendelkezik, amelybe, és amelyre szervesen beépülhet az új szakismeret, képes a „munkanélküliség kreatív túlélésére”.

A kultúrának-művelődésnek – a gazdasági szerkezetben és fejlődésben jelentkező – „mai problémája” éppen ebből vezethető le. Az iparosodás-urbanizáció előtt ugyanis nagyobb volt a lehetősége annak, hogy a parasztok – kézművesek – munkások egy viszonylag harmonikus és szerves életkultúrát alakítsanak ki. Az új ipari-gazdasági fejlődés Magyarországon az utóbbi negyven évben bekövetkezett „földnek hátat fordítva, irány a gyár” munkaerő átcsoportosítások széttöredezték, vákuumba sodorták ezeket az életviteli hagyományokat. A mai munkásoknak, hogy viszonyaiknak megfelelőbb életkultúrát, tehát egy magasabb rendű, szerves életkultúrát küzdjenek-harcoljanak ki maguknak,

² *A szocialista társadalom kívánatos művelődési modellje, a lehetséges fejlesztési stratégiák Magyarországon, I–IV. köt. (kézirat) MTA Művelődéskutató Bizottságának megbízásából összeállította Vitányi Iván. Budapest, 1980. január, március, május.*

nagyobb mértékben és intenzívebben kellett volna elsajátítaniuk (interiorizálniuk, tehát belsővé tenniük) a kulturális – főként a munkakultúra – értékeket. A szocialista brigádok törekvései túlságosan erőteljenek, bizonytalanoknak, de leginkább talajtalannak bizonyultak. (Gyakorta nem is miattuk, hiszen milyen értékeket fogadjanak el ebben az értékválságos világban). Jelentősen közrejátszott ebben az, hogy a munkahely kulturális valósága sem motiválta arra a munkás(oka)t, hogy ki-ki lépjen, képessége, ideje stb. szerint mélyítse önmaga kulturális szintjét és ezzel növelje munkahelyének, illetve termelőmunkájának kulturáltságát is. Nem, vagy alig volt lényeges, hogy „mit hoztak magukkal”, amikor munkára jelentkeztek, hanem az volt a fontos, hogy „mire valók, mire kell használni őket, mit kell csinálniuk”. Amikor pedig kiderült, hogy „eladhatatlan termékeket állítanak elő”, vagy „csapnivaló munkát végeznek”, akkor készen állt a magyarázat: „hát korszerűtlen a termékszerkezet”. Ezt az indoklást a munkás is elhitte, mert korábban „meg voltak elégedve” a munkájával, hiszen évente többször is jutalomban részesült.

A munkásság számszerűleg is igen jelentős tegeinek alapvető kulturális és műveltségbeli hiányosságai végérvényesen kikerülhetetlen tényei lettek gazdasági életünknek. Bizonyítja ezt – többek között – az is, hogy azok a vállalatok-üzemek sem állítanak elő igazán piacképes termékeket, amelyek az immár aggasztóan nagyra növekedett külföldi hitelekkel vásárolhattak maguknak korszerű termelőeszközöket, hozzájuk illő nyersanyaggal. (Csupán megjegyzésként annyit, hogy olyan üzem, gyárat, termelőszövetkezetet még nem láttunk, amely nem az ésszerűtlen gazdasági beruházások, a gyenge minőségű termékek, vagy a rossz kereskedelmi mérleg, hanem a művelt munkásember és a színvonalas kulturális élet miatt ment volna tönkre).

Napjainkban egyre gyakrabban halljuk, olvassuk, hogy szükség van a „termelészervezet korszerűsítésére”, a „gazdaságtalan termelés felszámolására”. A szanálás mellett már lehetővé vált a termelőegység (gyár, üzem, kombinát, termelőszövetkezet) megszüntetése, amely következtében munkaerő-átcsoportosításokra kerül(t) sor. Folytatva a gondolatmenetet: az alapvető kérdés – bár másként megfogalmaztuk meg – továbbra is a régi. A munkaerő-átcsoportosítással együtt járó átképzés valóban korszerű ismeretek birtokosaivá teszi-e a több százezer munkásembert, vagy továbbra is az a

modell marad érvényben, amelyik a „mire kell most használni őket, mit kell most csinálniuk” szemléletet jelenti? Durkó Mátyás³ méltán hangsúlyozza a felnöttek művelődési motivációinak meghatározó szerepét. Magam sem hiszem azt, hogy a VOSZK tiszavasvári⁴ üzemében dolgozó 56 varrónő közül a termékszerkezetet és (gazda) váltást követően 43 azért „jelentkezett” konyakmeggy-készítő tanfolyamra, mert mindegyik szeme előtt a konyakmeggy-gyártás érdekessége, izgalma merült fel, mint tanulási motívum.

„Tudás nélkül – írta Lenin 1895-en *Liebknecht* nyomán – a munkások védtelenek”.⁵ A műszaki fejlesztés akkor lehet igazán hatékony, ha az emberek, akiket ez érint, és akiknek végre kell hajtani, nem egyszerűen elszenvedik az intézkedéseket, hanem átlátják annak szükségességét. Sok helyen elválasztották egymástól a felnőttoktatást és a művelődést. Pedig a termelő jelleget nemcsak a szűken értelmezett felnőttoktatás keretei között folyó ilyen-olyan szakmai, technikai és prakticista ismeretek biztosítják, hanem az általános műveltségi elemek is. A technikát nem elég csupán importálni egy adott munkaterületre, munkakollektíva tevékenységébe. A befogadó közegnek rendelkeznie kell azzal a szükséges-elégéses tudással, képességgel, hogy a saját életkultúrájába szervesen beépíthesse, integrálhassa a fejlettebb munkakultúrát. A termelékenység növelése (az új technika hatékony felhasználása) az új emberi viszonyok kialakítását is megköveteli. Az új technika átvételével, új együttműködési formákat, új szervezeteket is ki kell alakítsanak a munkások.

Napjainkban gyakorta példálózunk a „japán csodával”. A hivatkozások többnyire megemlítik, hogy az adott üzemben mennyire figyelembe veszik az emberi tényezőt, a dolgozók mindennapi életének alakulását, hogy miként segítik az emberi gondok megoldását. Pedig hazai modellel is előhozakodhatnánk, például a 19. század végén egybeszerveződött Rimamurányi-Salgótarjáni RT-vel, amely határozott gazdasági és műszaki, de legalább szociális és művelődési programmal jelentősen hoz-

3 Durkó Mátyás 1986 Társadalmunk mai ellentmondásai és a művelődési motiváció. *Budapesti Népművelő*, 3:3.

4 Zsigmondi Mária 1987 Minden kapu tárva? – 3. Feladni nem szabad! *Nők Lapja*, augusztus 8:12.

5 *A marxista pedagógia története dokumentumokban* 1974 Budapest, Kossuth 2. köt.128-132.

zárjárt a munkások életkultúrájának alakításához. Érdemes közülük néhányat megemlíteni.

A fejlesztés, a termelékenység minőségi-mennyiségi növelése miatt kiemelt szerepet kapott a munkásember teljes személyiségének fejlesztése. A gyár a dolgozóinak szinte valamennyi életmegnyilvánulását figyelemmel kísérte és segítette. Legfontosabb szociális program a lakás volt. A megalakított „Munkás Lakásépítő Szövetkezet”-tel nemcsak a korszerű lakáshoz juttatás volt a cél, hanem az is, hogy kialakuljon egy olyan munkáskolónia, amelyben apáról fiúra száll a „gyárban dolgozni tudás és jog”. A vállalat például azt sem engedélyezte, hogy a munkások betegsegélyezésébe, nyugdíjügyeibe az állam beleavatkozzon. A megalakított „táppénztár járulékot” zömmel maguk a munkások adták össze, de bizonyos összegekkel az üzem is támogatta az alapot.

A korabeli Magyarországon az elemi népiskolák hatosztályosak voltak, sajnos a gyerekek zöme csupán négyet végzett el. A *Rimamurányi-Salgótarjáni RT* által létesített és működtetett iskola viszont nyolc osztályos volt. A gyár szakiskolát is működtetett, ahol szakmunkásokat képeztek, és ez még akkor is hasznos volt, ha a végbizonyítvány csak a gyár munkahelyeire adott képesítést. Népművelési Központ és *Olvasó Egylet* létesült, amelyen belül különféle közösségek – dalárda, zenekar, színjátszó csoport – tevékenykedtek.⁶

Mi a helyzet ma ezen a téren a jogutód portáján, az *Ózdi Kohászati Művek-ben*? Legalább két és fél-ezer munkást kellett 1987-ben elbocsátania a gyárnak, hogy felszámolja a „gazdaságtalan termelést”. Nyilvánvalóan azoktól „szabadultak meg”, akik „nélkülözhetőek” s valószínű, hogy ezek többségét azok adták, akik nem végezték el a nyolc osztályt. Az üzemben maradók átképzését viszont csak akkor lehet megkezdeni, ha a gyár rendelkezik a gazdasági kibontakozás hosszú távú programjával. Vállalkozni viszont hatékonyabb és kulturáltabb termeléshez szükséges tanulásra csak akkor érdemes, ha biztosított a „kifutási idő”. Egyébként nem éri meg.⁷

Egyetértek *Maróti László* megállapításával,⁸ hogy a nyolcvanas évek Magyarországon már semmilyen művelődési kezdeményezés nem lehet sikeres, ha azt be akarjuk „skatulyázni a munkásművelődés keretei közé”. Arról azonban mégsem feledkezhetünk meg, hogy a munkások művelődése az összlakosság többségét alkotók művelődése; kulturális aktivitásukkal, affinitásukkal alapvetően befolyásolják a közművelődés tekintélyét, a társadalom demokratizálódását; a nemzeti és egyetemes értékek társadalmiasulását. Ezért sürgeti *Németh Ilona*⁹ is a vállalatokon belüli értékközvetítés művelődésfejlesztési modellek alapján történő kimunkálását, a munka kultúrájának pontosítását, adekvát alkalmazását.

A hatékonyabb munkavégzés szükségességét és munkaformáit az a kézműves és iparos ismerte fel a múltban is, akinek a szakképzettsége élet- és munkakultúrára épült. Most új típusú élet- és munkakultúra fejlesztésre lesz szükség, amely a közeli és a távolabbi jövő munkahelyein csak akkor valósítható meg, ha a kultúra, művelődés nem helyi „munkahelyi –iskolai” tennivalóként fogalmazódik meg, hanem az egész társadalmat átfogó elsőszámú közéleti és magánérdekű feladat lesz.

6 Tóth Árpád 1979 *Nagyüzemi munkások művelődése és műveltsége Ózdon*. Budapest, Népművelési Propaganda Iroda.

7 Fónagy István 1987 Ózdi kártya. *Új Tükör*, augusztus 2:7.

8 Maróti László 1987 Nemcsak a munkásokról van szó. *Budapesti Népművelő*, 2:8.

9 Németh Ilona 1987 Munkakultúra és művelődés. *Budapesti Népművelő*, 3:6.